

МОНАШКИ РЕДОВИ И ДУХОВНОСТ НА ЗАПАДУ У 12. И 13. ВЕКУ

Мирослав Поповић,
Архив Србије

Анстракт: У раду се описује развој просјачких редова и њихове побожности, улога у црквеном и интелектуалном животу западног хришћанства 13. века.

Кључне речи: монаштво, монашки редови, духовност, фратри, фрањевци, доминиканци.

Сложене друштвене прилике, црквено-политичка ситуација и нова схватања света и духовности створили су у 12. и 13. веку услове за настанак нових верских покрета на европском Западу. Они су обележили епоху и представљају један од темеља позносредњовековног друштва. Експанзија просјачких редова донела је полет и замајац развоју западног света. Огроман је напредак у односу на претходне векове на културном, интелектуалном, научном, економском плану, а фратри су дали огроман допринос. Повезали су својом делатношћу све крајеве Европе, стигли до Далеког истока, успоставили контакте Запада са византијским светом. Европски Запад је захваљујући њима крочио у ново доба, доживео духовни преображај, који представља врхунац средњовековног раздобља.

ПОБОЖНОСТ НА ЗАПАДУ 11–13. ВЕКА

Почетком II миленијума настају мреже међусобно блиско повезаних манастира. Постојале су блиске везе између опатија које су истовремено реформисане, као између опатије матице и мреже њених приорија. Из тих односа настала су верска удружења.

Водећу улогу имао је најмоћнији, клинијевски ред. Манастир Клини основан је 910. године у Бургундији. Клини је био суштински повезан са Црквом у Риму. Склапао је блиске везе са немачким царевима. Опати овог великог манастира сањали су о преузимању вођства над Црквом.¹ Под опатима Одом (умро 942.г.), Мајолусом (умро 954.г.) и Одилом (умро 1048.г.) ред се уздигао до моћи и утицаја без преседана у тадашњој западној Цркви. Углавном због својих опата задобио је подршку краљева и папа. Његова власт и привилегије су се увећале и постао је глава више од 300 манастира широм Француске, Италије, Немачке и Шпаније. У црквеној политици залагао се за пристојност и реформу, али не дајући потпуну подршку ни цару ни

¹ Ž. Dibi, Umetnost i društvo u srednjem veku, Beograd 2001, 42.

папи. Равнотежа и умереност карактерисале су развој реда. То је била монашка организација која је примером и великом моћи надзора, коју је примила од папства и световних власти, унапређивала регуларност и прикладност живота монаха и секуларног свештенства.² Клинијевска реформа не представља нарочито поштривање монашких принципа, већ више општи напредак бољих елемената у бургундијском и француском монаштву да би се превазишла груба секуларизација Цркве. Клинијев утицај је деловао против монашке деградације уопште, више него у корист неке специјалне аскетске или црквене политике.

Крајем 11. и у првој половини 12. века одиграле су се одлучне промене на тлу Европе. Хришћански свет није био јединствен политички ентитет, али од 11. века папство је успело да постане видљив предводник хришћанства. Крсташки радови су дали први израз идеји о уједињеним хришћанским народима са папом на челу.³ Само је I крсташки рат (1096–99) био потпуно успешан у војном погледу. Папа Урбан II (1088–1099) је у Клермону у средњој Француској 1095. године проповедао о потреби да се помогне браћи хришћанима на Истоку у борби против Турака Селџука. Његова проповед изазвала је масовну хистерију и решеност да се спаси Света земља. Папство је живело у окружењу осећања лојалности према хришћанском свету, а крсташки походи су били јасно отелотворење тог осећања. Са друге стране, јачање дубоког осећања хришћанске солидарности довело је до појаве историјског отпора животу са суседима који су се разликовали по вери, језику или раси. Развила се мржња према муслиманима, Јеврејима и јеретцима. Главни узрок био је духовни, требало је освојити Света места. Поред верског жара и папског ауторитета били су потребни и друштвени предуслови. Нису постојале државе, политика није раздвајала западни хришћански свет и он се цео могао окупити око папе. Постојала је војничка класа – витештво, коју је требало позвати и одредити вође, без сакупљања новца за свети рат. У њему је западноевропски феудализам наступио као целина.⁴

У 12. веку дошло је до другачијег односа према божанском. Од часа када су се први крсташки вратили из Палестине, учени људи су постали више заинтересовани за Јеванђеље, Посланице светог Павла, за Дела апостолска.⁵ Доживљавање Новог завета се најбоље може видети кроз израз средњовековне уметности.⁶ Од 11. века, уметници су више пажње обрађали на емоционалну и људску страну хришћанства, посебно наглашену кроз култ Исуса и Богородице. Река западних путника ишла је у Палестину да види места где је Исус живео, проповедао и умро. Васкрс је постао главни верски празник за Цркву, јер слави Исусово васкрсење, а расте важност Божића који прославља Исусову људску природу. Оживљавање Јеванђеља дотакло је све нивое друштва, многи лаици су тражили интензивно и лично осећање верског живота.

² Н.О. Taylor, *Medieval Mind I*, Cambridge 1959, 375.

³ Ц. Х. Линч, *Историја средњовековне цркве*, Београд 1998, 209.

⁴ Н. Pirrenne, *Povijest Evrope od Seobe naroda do XVI stoljeća*, Zagreb 1956, 135–136.

⁵ Ž. Dibi, *Umetnost i društvo u srednjem veku*, 50.

⁶ Ц. Х. Линч, *Историја средњовековне цркве*, 244.

У уметности, иконографи се ослобађају апстракције и сваки лик надахњују личним изразом. Касније ће се тела ослободити укрућености, а у последњој трећини 13. века у скулптуру је улетео портрет, трагање за сличношћу. Међу ученим људима јавља се помисао да се спас не постиже само учешћем у обредима, већ преображењем себе. Позива се на интроспекцију, истраживање по сопственој савести. Грех није у делу, него у намери, у интимности душе. Поступци које прописује морал преносе се у унутрашњост бића, у приватан простор који нема ништа са заједницом. Размишљања о браку довешће до признања да се брачна заједница везује заједничким пристанком и да лична обавеза сваког супружника стоји изнад колективне одлуке породице. Књижевна дела потврђују самосталност личности која је господар сопствених осећања. „Ја“ полаже право на идентитет у оквиру групе.⁷

Брига о души постаје све више индивидуална, ослобађа се заједнице, а верско поље се постепено приватизује.⁸ На почетку феудалног доба заједница верника препушта изабраницима да га ослободе од зла. У 11. веку људи теже да лично ступе у везу са духом и својим делима заслуже спас. Њих су прогонили као јеретике и ућуткивали зато што ремете јавни ред. Били су у мањини и са њима се могло изаћи на крај. Почетком 12. века њихови следбеници су тако гласни иступили да је Црква, будући оспорена, морала да одговори јачањем своје основе. Наставила је да се поуздаје у владаре, ојачала улогу клера који има задатак да шири свету тајну и реч међу народом, који је окупљен у мала организована парохијска стада. Црква не би савладала јерес да није изашла у сусрет очекивањима, предлажући личније упражњавање вере. Апеловала је на просте вернике да напредују степен по степен ка савршенству.

Монаси цистерцити, бели монаси, истакли су другачије и веома успешно тумачење Бенедиктовог Правила. Почели су рад 1098.г., када се Роберт од Нолема повукао из манастира и са двадесет и једним монахом основао нови, у Ситоу у Бургундији. Године 1112. двадесетдвогодишњи бургундски племић Бернар (1090-1153) тражио је да буде примљен у Ситоу. Бернар је постао опат Клервоа, манастира који је основао Сито. Био је убедљив проповедник и човек велике енергије, снага која је означила почетак епохе импресивног узлета цистерцитског реда.⁹

Цистерцити су тежили да монашка правила ослободе допуна које су начињене од каролиншког периода и да живе према слову Бенедиктовог Правила.¹⁰ Многе цистерцитске акције биле су отворена или прећутна критика клинијевског начина живота. Сваки цистерцитски манастир имао је сопственог опата кога су бирали монаси. Цистерцити су вратили једногодишњи период искушења; одбацили бенедиктинску (и клинијевску) праксу узимања деце и ценили избор у верском животу. Установљен је редован поступак оснивања нових манастира; послали би опата и

⁷ Ф. Аријес, Ж. Диби, Историја приватног живота II, Београд 2001, 447.

⁸ Исто, 461.

⁹ Ц. Х. Линч, Историја средњовековне цркве, 258.

¹⁰ Исто, 259.

12 монаха на ново место које је пажљиво бирано. Враћена је сразмера између молитви и рада, цистерцитски монаси су следили прилагођенији распоред молитви који је прописивало Бенедиктово Правило.

У Европи 12. века многи су побожни и духовно осетљиви лаици и свештеници говорили како су позвани да живе *vita apostolica* (апостолски живот).¹¹ Овај образац живота, који подражава животе Исуса и апостола, био је снажан модел који је привукао приврженике. Његови главни елементи били су одрицање од личног богатства, дељење са браћом, живот у заједници и проповедање личног спасења. Апостолски живот се може свести на две речи: сиромаштво и проповедање. Модел лутајућих апостолских проповедника који уопште немају новца био је снажан у друштву развијеног средњег века.

Следећи апостолски идеал цистерцити су се облачили у грубе одоре, оскудно се хранили, градили цркве без украса, обављали Литургију у скромним одежама. Тежили су да сведу на најмању меру додире са лаицима. Били су пионири у стварању ефикасног међународног верског реда, јер је клинијевски на свом врхунцу у позном 11. веку био прилично неразвијен. Цистерцитски ред је начинио писани устав Повеља милосрђа (*Charta caritatis*) која је одржавала једнообразност у Литургији и дисциплини и спречавала одступање од строгих норми. Свака цистерцитска кућа била је потпун манастир, а појединачни манастири су уједињени у пажљиво структурисан ред.¹²

У 11. и 12. веку потпуна самоизоливаност пустињака наилазила је на дивљење и следбенике. Овај живот се разликовао од бенедиктинског, охрабривао индивидуализам, усамљеност и строг аскетизам. У 11. веку било је више покушаја да се институционализује живот пустињака, од којих је најуспешнији везан за Бруна из Келна (око 1030–1101) и његов ред картузијанаца, назван по њиховом главном манастиру у Великој Шартрези у алпским пределима источне Француске.

ПОЈАВА ПРОСЈАЧКИХ РЕДОВА

На југу Европе, у Лангедоку и по италијанским комунама, рађали су се просјачки редови. У њих сврставамо „Четири реда“: 1) доминиканце или Браћу проповеднике, који се често називају Црна браћа у Енглеској и јакобинци у Француској; 2) фрањевце или Малу браћу, које у Енглеској зову Сива браћа, у Француској корделјерци, а у Немачкој Босонога браћа; 3) кармелићане или ред Благословене Девике са Кармелске горе, или Белу браћу; 4) августинску браћу или Ред браће пустињака Светог Августина. Многи мањи просјачки редови раширили су се у 13. веку, али су потиснути Другим концилом у Лиону 1274. године. Сваки од четири реда настао је из посебних околности и имао је различите карактеристике. Сви су мање или више

¹¹ Исто, 249.

¹² Исто, 263.

одбијали сталне приходе, живели живот у добровољном сиромаштву, били широко распрострањене и централизоване организације, независне од локалног дијацезана и парохијалне организације, чији су чланови били у служби Бога.¹³

Редови Св. Августина и цистерцитски монаси су најбоље одговарали потребама и уклапали се у друштвени модел Западне Европе у периоду 1050–1200. године. То исто важи за доминиканске и фрањевачке фратре у 13. веку.¹⁴ Доминиканци су следили Правило Св. Августина. Фрањевци су имали потпуно оригинално Правило, али су у својој побожности били наследници цистерцитске посвећености личности Исуса.

Снагом своје личности Св. Бернар из Клервоа, утемељитељ цистерцитског реда, дао је нов живот монаштву, подупирао реформу секуларног свештенства и сузбијање јереси, окончао папску шизму, покренуо II крсташки рат и четврт века жарио и палио хришћанским светом као ниједан свети човек пре или после њега.¹⁵ За Св. Бернара, Христ је био универзални посредник између Бога и човека, конкретна инстанца коју је Бог створио ради разумевања људи.¹⁶ Човечја личност Христа вуче људе да га воле, док њихова љубав не буде очишћена од телесности и узвишена у савршену љубав према Господу: „Верујем да је главни разлог ради ког је невидљиви Господ пожељео да га виде телесно и да као човек живи са људима, био да привуче наклоност телесног човека, који може само телесно да воли, ка здравој љубави према Његовом телу, а затим ка духовној љубави.“¹⁷

Савршена заједница, најкомплетнији однос који у овом смртном животу душа може имати са Христом, са Господом, симболизована је речима младе и младожење у Песми над песмама.¹⁸ Брачна веза је у великој мери део симболизма преко којег монаси и монахиње изражавају љубав душе према Господу. Свештеници и монаси су извукли најадекватнију алегорију о заједници душе са њеним Творцем – сматрали су и осећали љубав према Богу као венчану унију. Цистерцитско схватање личности Исуса и везе између њих и Господа преузели су у великој мери и фрањевци.

Бернар из Клервоа је, уместо инсистирања схоластичких теолога да знање води божанском, тврдио да је само љубав пуна страсти и жеље усмеравала душу ка Богу. Он је, пронашавши библијску потврду у Песми над песмама, њој дао духовно значење. Млади љубавници из песме су идентификовани као душа и Бог, служили као образац за разумевање и развијање религиозног искуства. Бернарове проповеди о Песми над песмама прожеле су средњовековно хришћанство емоционалном димензијом и надахнуле генерације мистика.¹⁹

¹³ The Cambridge Medieval History, Volume VI, Cambridge 1929, 726.

¹⁴ R.W. Southern, *Western Society and the Church in the Middle Ages*, The Pelican History of the Church 2, London 1988, 273.

¹⁵ H. O. Taylor, *Medieval Mind II*, 408.

¹⁶ Исто, 425.

¹⁷ Sermons on Canticle, Sermon XX in Cantica, <http://www.fordham.edu/halsall/source.html>.

¹⁸ H. O. Taylor, *Medieval Mind II*, 447.

¹⁹ К. Мек Данел, Б. Ланг, Рај: једна историја, Нови Сад 1997, 132.

Оба реда фратара имала су централизовану управу и контролу. Фратри су у великој мери били нешто потпуно ново у верском животу Европе. Припадали су окружењу великих градова и универзитета који су једва постојали стотину година раније.²⁰ Без градова фратри никад не би могли да постоје, а без универзитета никад не би постали значајни. Градови и универзитети у 13. веку су захтевали нову врсту верске организације, а фратри су први одговорили на ове захтеве.

Црквена организација у 13. веку се још није прилагодила градском друштву, нарочито једном елементу градског менталитета – изливима хистерије. Они су били најубичајенији у градовима. Везивани су за велике догађаје, приближавање краја света или појаву Велике куге 1349. године. Најчешће су то били једноставни изрази насиља појединаца или група. У то време било је лако створити покрет код становништва које је увек имало времена на располагању, у коме је владало сиромаштво и које је давало милостињу људима који су напуштали своје дотадашње животе и окренули се сиромаштву и вечности. Збуњеност црквених власти у сусрету са овим покретима је важна за историју првих фратара. Они нису били јеретици и тешко да су било шта друго угрожавали сем јавне пристожности. Дуго времена су их толерисали и чак охрабривали. Тако се изражавала почетна тешкоћа у томе како се опходити према спонтаним изливима верских емоција код градског становништва у Италији. Став је поштрен последњих година 13. века. Слобода ранијих година омогућила је успон фратара.²¹

Забележена су два догађаја када је верски занос плануо до фанатичне маније. Година 1233. прозвана је „годином алелује“, када су у чудној трзавици религиозне узбуђености, као пред крај света или уочи Судњег дана, мушкарци и жене, стари и млади, обилазили по градовима, молећи се и певајући побожне песме. Жене, деца и одрасли људи слушали су проповеди, које су се у црквама одржавале три пута дневно.²²

Године 1266. је по тумачењу неких светих људи требало да се испуни пророчанство Јоакима из Флоре о силаску Светог Духа на земљу. У Умбрији је настао покрет под именом бичевалаца (*flagellanti*). Тада је народ био исцрпљен епидемијом куге, глађу, страначким раздором у градовима и ратовима духовне и световне власти. Ускоро се свет разочарао јер глад, рат, мржња и болести нису престали.

Поред слободе градова, слобода универзитета омогућила је развој фратара.²³ Почетком 13. века универзитети у Паризу и Болоњи били су водећи интелектуални центри у Европи. На овим местима могле су се наћи све нове идеје теологије и права и стећи знања из слободних вештина.²⁴ Током века биће основано неколико нових

²⁰ R. W. Southern, *Western Society and the Church*, 273.

²¹ Исто, 277.

²² V. Lozovina, *Povijest talijanske književnosti I*, Zagreb 1909, 74.

²³ R. W. Southern, *Western Society and the Church*, 277.

²⁴ Подучавање слободним вештинама заснивало се највише на речима. Три од ових вештина (граматика, реторика и дијалектика) училе су младе људе да читају, пишу, говоре, расправљају и мисле правилним латинским језиком. Остатак слободних вештина, које су биле неопходне образованом човеку, биле су геометрија, астрономија, аритметика и музика.

универзитета, нарочито у Италији, али и у Француској и Енглеској. Постојале су и многе друге школе са високом репутацијом у одређеним областима. Ова училишта су до почетка 13. века у потпуности преузела место манастира као интелектуалних центара.

ПОРЕКЛО И ЦИЉЕВИ ПРОСЈАЧКИХ РЕДОВА

Порекло фратора је повезано са скривеним борбама и одлукама двају великих оснивача, Доминика и Фрање. Почетак организације доминиканаца везује се за 1206. годину и сусрет у Монпељеу између шпанског бискупа који се враћао из Рима и три цистерцитска опата које је Иноћентије III овластио да се боре против јереси у Лангедоку.²⁵ Члан бискуповог домаћинства, августинац Доминик, увидео је узрок неуспеха цистерцитске мисије – три опата су путовала уз велику помпу црквених великодостојника. Доминик је увидео да успех захтева усвајања једноставнијег, више апостолског живота. Ова идеја га је одмах закупила и следећих петнаест година, до смрти 1221. г., он је делао да она постане институционално призната. Десет година је имао само делимичан успех, али 1217. година је била одлучујућа. Тада су Доминик и његова мала група проповедника одржали састанак у Тулузу, одакле су се распршили у свим правцима: четворица су отишла у Шпанију, седморица у Париз, четворица остала у Тулузу, а сам Доминик отишао је у Рим. Нису имали средстава, много знања и књига, али се већ назирала широко заснована шема касније активности широм света. Веома се ценила улога универзитета у регрутовању и развоју новог реда.

Ово су биле основе доминиканског реда чији је циљ био борба против јереси проповедањем појачаним првобитном једноставношћу апостолског живота. Главно оружје у овом послу била је академска дисциплина коју је подржавала универзална организација. После 1217. године напуштена је нарочита тежња за преобраћењем Лангедока и центар рада окренуо се Паризу и Болоњи, главним схоластичким центрима Европе. Општом повељом у Болоњи 1220. године почела је тријумфална каријера новог свеопштег реда Цркве.²⁶

Доминик и његови пратиоци били су свештеници и интелектуалци.²⁷ У средишту доминиканског духа налази се потпуно сиромаштво. Није у питању сиромаштво цистерцита, већ право, Христово сиромаштво. Богатство је кварило модерни свет и на том подручју се налазила кључна тачка борбе. Доминиканац није имао ништа своје, осим књига, а оне су биле његово оруђе. Његов задатак био је да шири право учење, да се обазриво бори против духа безверја. Он је морао да изгради своју оштроумност, наоружа разум, да чита, проучава. Доминиканац је живео у заједници, као катедрални каноници, као бенедиктински калуђери. Браћа су се живо особађала обредних молитава, непријатељ се није сретао у самоћи у пустињи, па ни у пољу, већ у граду.

²⁵ R.W. Southern., *Western Society and the Church*, 279.

²⁶ Исто, 280; General Chapter at Bologna 1220, <http://www.fordham.edu/halsall/source.html>.

²⁷ Ž. Dibi, *Vreme katedrala*, Beograd 1989, 171.

Доминикански манастири су смештени у само средиште градског језгра, чије је житеље требало просветити. Пошто су фратри позвани да се боре у доктриналној борби, требало је да се појаве добро наоружани, да буду вешти у дијалектици, световној науци, да добро познају рационална доказивања код Аристотела.

Доминик је основао свој ред да би спасао душе кроз проповедање: „Јер наш ред је познат по томе да је од почетка установљен специјално за проповедање и спасавање душа, и наше студије би требало да за главни циљ свог рада имају да нас оспособе да будемо корисни душама наших суседа“.²⁸ Св. Фрања није размишљао о световним студијама, а што се тиче реда проповедника, Конституције 1228. забраниле су доминиканцима да проучавају *libros gentilium* и *seculares scientias*. Они треба да проучавају *libros theologicos*.²⁹ Разлика између темперамента Св. Фрање и Св. Доминика може се симболично представити поређењем доминиканске максиме да Јеванђеље треба проповедати широм света подједнако речју и примером (*verbo pariter et exemplo*) и фрањевачке да све треба саветовати више примером него речју (*plus exemplo quam verbo*).³⁰

Слику живота доминиканаца дао је Матија Парис у Енглеској око 1240. године: „Врло су се оскудно хранили и одевали, нису имали злата ни сребра, нити било шта своје, ишли су кроз градове, варошице и села, проповедали Јеванђеље... живели су заједно по десеторица или седморица... О сутрашњем дану нису размишљали, нити су ишта чували за наредно јутро... Што год да им преостане са трпезе од милостиње коју су добили, то су давали сиромасима. Ишли су опремљени само Јеванђељем, спава-ли су у одећи на розгини, а под главу стављали камен уместо јастука“.³¹

Ред фрањеваца произишао је непосредно из лаиката градова и његових духовних фрустрација.³² Свети Фрања био је син трговца тканинама из Асизија који је са двадесет осам година 1210. године отишао у Рим са једанаест крајње скромно одевених следбеника да представи папи нов начин живота. Четири године раније одрекао се свега. Његови циљеви су били много нејаснији него Доминикови. Правило из 1210. се састојало највећим делом од позива на потпуно одрицање – давање све имовине сиромашнима, одрицање од било какве славе, богатства, помоћи, луксуза, организације. Фрања је пратио образац одрицања који се може наћи у сваком добу, али оштрину и крајност његовог подстицања убрзали су насиље, сјај и нестабилност муниципалних организација Италије. Ранији верски покрети водили су се јаким смислом за ред и традицију, али се они само у малим траговима могу наћи у сачуваним Фрањиним речима. Његова идеја била је да се буквално живи живот Христа.

²⁸ *Constitutiones des Prediger-Ordens vom Jahre 1228, Prologus*; H. Denifle, *Archiv für Litt. und Kirchengesch. des Mittelalters* I, Bd. 1885, 194. (цитирано према Н.О. Тейлор, *The Medieval Mind II*, Cambridge 1959, 426).

²⁹ *Constitutiones*, cap. 28–31.

³⁰ Н. О. Тейлор, *Medieval Mind II*, 426.

³¹ Др Р. В. Поповић, *Извори за црквену историју*, Београд 2001, 157.

³² Ž. Dibi, *Vreme katedrala*, 174.

Свети Фрања није преузео Августину теологију; није преузео Исуса кога су пренела прелазна столећа раног средњег века, није усвојио Исуса црквене хијерархије. Исуса је узео из Јеванђеља или барем оне елементе Исусовог живота и учења које је осећао и разумео. Фрања је обликовао свој живот на сопственом разумевању Христа и његовог учења. Створио је нови идеал Христа, непотпун и без духа и равнотеже оригинала, али уверљив и пун живота. Сам Фрања је осећао да је цео његов живот био усмерен и инспирисан од Христа, да га је Христ изабрао да поново прикаже истински јеванђеоски живот.³³ „Пошто ми је Господ подарио браћу, нико ми није показао шта морам да учиним, већ ми је Свевишњи сам открио да морам да живим према моделу Светог Јеванђеља“.³⁴ Мистични сусрет са Христом водио је Фрању Јеванђељима, чије је речи обожавао јер су описивале Исуса. Његова велика страст била је да постигне крајње буквалну имитацију Богочовека, нарочито у „понижности и јасноћи мука“.³⁵ Успео је да се тако савршено поистовети са њим да је примио на своје тело ране његовог страдања.

Позивао је на тоталну предају, коју је симболизовало тачно придржавање речи Јеванђеља да се све прода и преда сиромашнима.³⁶ О овоме сведоче 5. и 6. поглавље Правила Св. Фрање из 1223. године: „...Као плату за свој рад нека добију за себе и своју браћу ствари неопходне за тело, без новца, и то са понизношћу, како одговара слугама Божјим и ученицима светог сиромаштва“.³⁷ „...Фратри не смеју да поседују ништа, ни кућу, ни земљу, нити било шта. И нека лутају са вером тражећи милостињу као странци и ходочасници на земљи, који служе Господа у понизности и сиромаштву; и нека се не стиде да то чине, јер је Господ самог себе створио сиромашног на овом свету ради нас“.³⁷

Сиромаштво је било део сваког претходног верског покрета, али не њихово посебно обележје. Св. Фрања није сматрао да је богатство природно и да је било који човек толико сиромашан да би био потпуно лишен богатства. Он је једини увидео да је богатство профит, зарада, коју човек ствара за себе, да је то нешто покварено. Тако је сиромаштво засјало као идеал чистоте и романтике, заузело прво место у његовом покушају да прати живот и сиромаштво Исуса Христа. Сиромаштво је основни елемент у имитирању Христа, а то је било све што је Фрања желео.³⁸

Свети Фрања није као други пустињаци сматрао овај свет сотонским делом, није бежао од мајке природе, од Божјих створења и људи. Све су то за њега била изванредно лепа и корисна дела Свемогућега, која својом лепотом и својом сврхом

³³ H. O. Taylor, *Medieval Mind II*, 434-435.

³⁴ St. Francis of Assisi, *Testament*, <http://www.fordham.edu/halsall/source/stfran-test.html>.

³⁵ Thomas of Celano, *The Two Lives of St. Francis*, ch. 30, <http://www.fordham.edu/halsall/source/stfran-lives.html>.

³⁶ R. W. Southern, *Western Society and the Church*, 281.

³⁷ *Documents Illustrative of the History of the Church*, vol. III, c. 500-1500, ed. B.J. Kidd, London 1941, 159-160.

³⁸ R.W. Southern, *Western Society and the Church*, 282.

славе свога Створитеља. Сва та створења говоре његовом срцу, од човека и других животиња до природних појава и најнезнатнијих материјалних бића.³⁹

Имао је веома мало идеја о вођству и организацији, али показујући како сиромашење градова може да се прихвати са радошћу и допринети спасењу, пробудио је велике емоције урбаног друштва. Брже него организовани Доминик, неуређени покрет који је Фрања створио постао је организација која је покривала целокупан хришћански свет. При сусрету двају вођа у Риму 1218. године, Доминик је био вођа шапачице проповедника, а Фрања вођа организације са огранцима у скоро свакој земљи Западне Европе.

Новембра 1215. Св. Фрања био је у Риму у време одржавања IV Латеранског концила. Један од предмета које је Концил требало да размотри било је питање братстава и верских редова који су се појављивали у све већем броју последњих година. Пошто је један од главних циљева Концила било постизање веће дисциплине у Цркви, донет је декрет који је забранио оснивање нових верских редова. Овај декрет је природно утицао на два верска реда који су настали радом Св. Фрање и Св. Доминика. У светлу новог декрета, Иноћентије III није био у стању да дозволи Доминику да оснује нови верски ред и стога га убедио да заснује своје братство на Правилу августинаца са таквим додацима који су били неопходни да се изађе у сусрет специфичним потребама рада којем су се посветили – проповедању међу јеретицима.⁴⁰

За разлику од Доминика, Фрања се већ обратио Светој Столици ради прихватања његовог Правила и, мада није дошло до формалне потврде, папа му је дао вербални подстрек. Стога је Иноћентије III прогласио пред Концилом да се ред Мале браће има сматрати једним од постојећих редова. На тај начин су ред и Правило сачувани и Фрања је напустио Рим да би се суочио са новим изазовима.⁴¹

Две организације настале делатношћу Доминика и Фрање су у суштини биле веома различите. Доминиканци су огранак следбеника Августиновог учења и ова веза била је веома дубока. Доминик је дао нови подстицај идеалу апостолског живота, који је и раније подстицао следбенике Августиновог Правила. Истицао је проповедање као централни задатак. Све остало – организација, студије, правила о сиромаштву и Литургији били су подређени овом циљу. Фрањевци не припадају ниједном типу раније организације, мада су наследници градских покрета који су се повремено јављали широм Европе од средине 12. века.

Фрањевци су се од свих њих разликовали својим огромним успехом, појавом на универзитетима, трајношћу и способношћу да се прилагоде оквиру црквене организације. Развој ова два реда је великом мером одређен њиховим ривалством, које је веома важан фактор. Чланови обе организације створиле су жељу да свој ред развију до крајње границе могућности. То је довело до неизбежне оштре конкуренције

³⁹ V. Lozovina, *Povijest talijanske književnosti I*, 72–73.

⁴⁰ J. R. H. Moorman, *A History of the Franciscan Order from its Origins to the Year 1517*, Oxford 1968, 29.

⁴¹ Исто, 30.

између организација које су деловале на истом пољу. Преузимали су једни од других оне елементе који су били најважнији за опстанак. Фрањевци су преузели велики део доминиканске организације и пратили доминиканце на универзитетима. Доминиканци су од фрањеваца преузели став о сиромаштву који им је дао велику снагу. Без својих ривала доминиканци би можда остали релативно мали ред посвећен једино задатку борбе против јереси. Без доминиканског примера фрањевци можда никада не би опстали.⁴²

До 1217. године фрањевци су већ поделили познати свет у провинције, које јасно показују области у којима је почетна експанзија била најинтензивнија. Било је шест провинција у Италији, две у Француској и по једна у Немачкој, Шпанији и на Блиском истоку. До 1230. године, Немачка је подељена у две провинције, Француска и Шпанија на по три, а листи су додате провинција Енглеска и Аустрија. У току неколико година створена је основна територијална организација, која је задовољавала све дотад створене средњовековне захтеве.⁴³

Према првом доминиканском плану провинција из 1221. године, планирано је било само пет (Ломбардија, Рим са јужном Италијом, Прованса, Шпанија, Француска), којима су до 1230. године додате Угарска, Немачка, Енглеска, Пољска, Данска, Грчка и Света земља. Запажа се да су доминиканци више пажње посветили пограничним земљама. До раног 14. века укупан број доминиканских кућа износио је око 600, а фрањевачких 1400. Свака процена о броју фратара у овим кућама је изузетно несигурна, али цифра од 20 у свакој кући је прихватљива. Тако би добили број од око 28 000 фрањеваца у поређењу са 12 000 доминиканаца на врхунцу средњовековног развоја два реда. Процене по овом питању се знатно разликују.

ФРАЊЕВЦИ ПОСЛЕ СМРТИ СВЕТОГ ФРАЊЕ 1226. ГОДИНЕ

Још пре смрти Фрање почеле су да се формирају фракције унутар реда. Главни узроци били су организациони проблеми настали током трансформације мале групе личних пријатеља оснивача у заједницу хиљада људи. Недостаци Правила као законског документа створили су велике проблеме у интерпретацији. Степен строгиости према којем се мора спроводити сиромаштво било је још једно питање око којег су постојала размимоилажења. Постепено су се појавиле три струје: зилоти (целанти), који су инсистирали на очувању свих одлика првобитног фрањевачког живота; лаксисти (*relaxati*), који су били за сваку врсту ублажавања; и умерени, другачији називани Заједницом, са веровањем да се идеали Јеванђеља могу очувати унутар строжег правног оквира, мање буквалног поштовања правила и организованијег облика апостолског живота.⁴⁴

⁴² R. W. Southern, *Western Society and the Church*, 284.

⁴³ J. R.H. Moorman, *History of the Franciscan Order*, 46–62, 62–74.

⁴⁴ *The New Catholic Encyclopedia*, Volume II, Washington 1967, 40.

Године 1221. Фрања је поставио на чело реда брата Елијаса. Он се показао као способан вођа и надарени администратор. После смрти Фрање, почео је изградњу величанствене базилике у којој би положио оснивачеве посмртне остатке. За већину фратара такав допринос Малој браћи био је неадекватан, чак и скандалозан. Талас реакције који се подигао збрисао је Елијаса са положаја 1227. године. Општи састанак те године изабрао је за вођу Ђованија Парентија, човека са правним основама, оданог, мада не јаког. Елијас је наставио да гради базилику и кад је добио одобрење и заштиту Григорија IX нови генерал је могао мало тога да учини да би контролисао његове активности.

На састанку из 1230.г. умерена већина, којој су припадали Антоније из Падове, Адам Марш и Бернард из Квинтевалле, гласала је за тражење решења конституционалних проблема које је могао да донесе само виши ауторитет Цркве. Григорије IX је као одговор издао булу *Que elongati*, која је објавила да Завет Св. Фрање није имао снагу закона, да су фратри дужни да поштују само оне савете који су изричито споменути у Правилу, да власништво над имовином коју користе фратри остаје у рукама донатора и да повереници (*nuntii*) могу да задрже и распоређују новац за ред. Ово прво папско објашњење Правила, компромисно решење, наишло је на неодобравање екстремиста са леве и десне стране.⁴⁵

Елијасову политичку способност потврђује чињеница да је успео да буде изабран за генерала реда 1232. године. У време изузетне експанзије донео је чврста правила и јако вођство, завршио базилику, подстицао мисионарску активност и студије. Његове методе биле су силовите, а лични живот није одговарао фрањевачком. Створио је страх међу зилотима и мржњу код умерених и на крају изгубио подршку и једних и других. Напорима северних провинција и учених фратара, Елијас је смењен 1239. године. Хајмо од Фавершама, енглески умеренак, постао је генерал 1240.г, енергично је решио злоупотребе и спровео јединство послушности. Постојали су одређени делови Правила о чијем се тумачењу још увек расправљало. Хајмо је именовао групу париских доктора коју је водио Александар из Хејлса да припреми студију. „Излагање четворице учитеља“ било је резултат њиховог рада. За неке проблеме тумачења Правила професори нису имали решења. Предлагали су да их реши Св. Столица. Новембра 14, 1245.г., Иноћентије IV је издао *Ordinem vestrum*, булу која је резервисала за Св. Столицу власништво добара која су користили фратри. Дозволила је расподелу новца преко повереника, не само за бригу о болеснима и потребе проповедања, већ и за погодности фратара.⁴⁶

Целанти су били упорни у свом противљењу овом декрету, кога су сматрали кварењем истинског духа Правила. Кресценције из Јеси-а, који је управљао од 1244. до 1247.г., строго се обрачунавао са непослушнима, али под Јованом из Парме (1247–57) били су релативно недирнути. Током десет година Јован је неуморно посећивао провинције, јачао дисциплину и издавао декрете. Њихов циљ био је чување

⁴⁵ Исто, 40; *Que elongati*, <http://www.intratext.com/X/ESLO240.HTM>.

⁴⁶ Исто, 41; *Ordinem vestrum* <http://www.intratext.com/X/IA0535.HTM>.

позитивних аспеката верског живота. Дозволио је да пропадну све ублажене праксе које је спровео *Ordinem vestrum* и да *Que elongati* поново постане стандард по питању сиромаштва. Александар IV затражио је од Јована да поднесе оставку због својих јоакимистичких тенденција. Када је састанак из 1257. затражио од генерала да одреди свог наследника, он је именовано Бонавентуру из Багнореа. Бонавентура је оличавао све принципе умерене струје. Темељно је разумео анђеоског Оца и поседовао светост и способност учења. Тежио је да успостави равнотежу између супротстављених страна уоквирујући и спроводећи мудро законодавство које би реду дало чврсту правну структуру, не уништавајући његову унутрашњу виталност. Конституције из Нарбоне,⁴⁷ које је одобрио општи састанак из 1260.г, биле су главни инструмент његовог рада. Овај корпус закона одржавао је равнотежу између правих идеала Св. Франје и реалности постојећег организованог стања и постао модел за све будуће легислације.

После смрти Бонавентуре 1274.г., целанти, који сада постају познати као спиритуалци, постали су агресивнији. Следећих педесет година биле су испуњене огорченом борбом између спиритуалаца и умерених, у којој су обе струје криве за ексцесе. Спиритуалци су захтевали буквалан однос према Правилу и поштовање апсолутног сиромаштва. Порицали су моћ Цркве да прилагоди Правило и ублажи сиромаштво које је прописао живот Христа и његових Апостола. За њих је једноставан живот, ослобођен од статута и декрета, попут живота у раним Франџиним данима био једини истински облик фрањевачког живота. Године 1279. Банграцио из Сан Ђованија, изабрани генерал, тражио је од Николе III ревизију, ратификацију и разјашњење свих папских декларација о Правилу. Устав *Exiit quo seminat*,⁴⁸ који је папа издао 14. новембра 1279. није садржао нове привилегије или концесије. То је било потпуно оправдање умереног става и зрачио је Бонавентуриним духом. Године 1283. Мартин IV издао је булу *Exultantes*, која је увела службу апостолског заступника. У име Св. Столице заступник је могао да спроводи сва правна акта, укључујући и примање и трошење новца за потребе фратарара. Док су ови повереници које је увео Григорије IX били представници донатора – добротвора, заступници су представљали Св. Столицу и именовали су их *фратри*.⁴⁹

Ове нове папске објаве одбацили су спиритуалци, који су сада захтевали одвајање од умерених. Након што су одбили јурисдикцију својих провинцијских управника, неки су се повукли у далека пустињачка пребивалишта. Жестоке акције су предузете против таквих сепаратистичких тенденција. Спиритуалце су затварали или прогонили, а неке су чак екскомуницирали. Спиритуалци су 1309. г. поднели молбу Клементу V да забрани даље прогањање од стране умерених. Различите врсте злоупотреба су се укорениле у неколико провинција, које су спиритуалци навели у

⁴⁷ *Constitutiones de Narbonne*, <http://www.digitale-bibliothek.de/export/1161inhalt.htm>.

⁴⁸ *Exiit quo seminat*, <http://www.ewtn.com/library/PAPALDOC/N3SEM.HTM>.

⁴⁹ *The New Catholic Encyclopedia* vol. II, 41; *Bullarium Franciscanum* IV, ed. U. Huntemann, J.M. Po у Marti, pp. 498–500.

молби. Умерени су узвратили оптужбама за јерес, побуну и одбијање ауторитета. Именована је комисија кардинала да спроведе истрагу и уследио је трогодишњи судски процес који је појачао сукоб. Одлука Цркве 6. маја 1312.г. била је у облику буле *Exivi de Paradiso*,⁵⁰ документа у којем су обе струје тражиле своје оправдање. У ствари, у питању је био почетак пада спиритуалаца.

За спиритуалце била је представљала нарушавање фрањевачког идеала. Одлучили су да је одбију и одвоје се од умерених. Политика отпора показала се погубном. Јован XII наредио је генералу, Михајлу од Цезене, да предузме оштре мере против спиритуалаца, због њиховог одбијања ауторитета Цркве и умешаности у жоакимизам. Многи од њих су затворени, а преко сто спаљено као јеретици. Неки су избегли казну и повезали се са братичелима, јеретичком сектом која је преживела и у 15. веку. После 1325.г., спиритуалци су престали да буду фракција од било каквог значаја у реду.⁵¹

ДОМИНИКАНЦИ ПОСЛЕ 1215. ГОДИНЕ

Под својим оснивачем доминиканци су успоставили своје установе у свим земљама Западне Европе, укључујући Угарску и Скандинавију. Доминикова смрт 1221.г. није зауставила брз напредак реда, јер су петорица његових непосредних наследника (Јордан из Саксоније, Рамон из Пењафора, Јован из Вилдесхаузена, Хумберт из Романсе и Јован из Верчелија) били изузетно способни људи светачког карактера. Под њиховом управом, која је обухватала период од преко шездесет година, ред је развио своје карактеристике и активности, основао много нових самостана и повећао своје чланство. Године 1221. постојало је или било у процесу настанка осам провинција: Шпанија, Прованса, Француска, Ломбардија, Рим, Угарска, Енглеска и Немачка. Пољска, Скандинавија, Грчка и Света земља придружиле су им се пре 1228.г. Осим територије за мисије, ове поделе су обележиле области активности до 1510, али се број провинција повећао даљом поделом, тако да их је 1303.г. било осамнаест. Године 1277, ред је бројао 404 самостана, а 1303. 590. Број чланова реда је 1256. износио око 13 000, а 1347.г. на почетку Црне смрти, вероватно 21000.⁵² У периоду 1220–1228. настала је организација доминиканског реда. Јединица организације реда је манастир (конвент) браће на челу кога стоји приор. На челу више манастира у провинцијама је провинцијални приор и четири дефинитора. Општи сабор давао је јединство реду и бирао човека на челу, са титулом *magister generalis*.⁵³

Доминик је поставио темеље доминиканског образовног система и интелектуалне изузетности.⁵⁴ Установио је школу у Паризу и обезбедио њено укључење у

⁵⁰ *Exivi de Paradiso*, <http://home.ici.net/~panther/francis/exivi-e.html>.

⁵¹ *The New Catholic Encyclopedia*, volume II, , 41.

⁵² Исто, volume I, 977.

⁵³ Р. В. Поповић, Појмовник Црквене историје, Београд 2004, 176.

⁵⁴ *The New Catholic Encyclopedia* I, 977.

универзитет, где је 1229.г. ред успоставио своју прву катедру теологије, а 1230. другу. Енглески доминиканци имали су катедру у Оксфорду пре 1248.г. План студија реда, завршен 1259, кретао се узлазном линијом преко самостанских школа, провинцијских школа слободних вештина, философије и теологије до опште школе студија у Паризу, где је ред проглашавао фратре за дипломиране теологе. Године 1248. отворене су додатне опште школе студија у Оксфорду, Келну, Монпељеу и Болоњи. После 13. века све веће провинције успоставиле су опште школе студија. Најбољи доминикански ученици добијали су звања: лектор, магистар и магистар богословља. Остали су били само проповедници.⁵⁵

Фратри Париза, под вођством Хуга из Сен-Шера, предузели су велике научне подухвате, попут исправки текста Вулгате и усаглашавања компилације библијских коментара. До средине 13. века Алберт Велики, Тома Аквински и Роберт Килвардби довели су ред до првенства на научном и теолошком пољу. Томистички философско-теолошки систем, дубоко уједињујући и кохезиони фактор реда, преносио се и развијао сталним додацима коментатора и теолога.⁵⁶

Само неколицина фратара се истакло писањем о схоластици и другим културним пољима. Вилијем из Моербика преводио је дела Аристотела и других грчких писаца и знатно допринео схоластичким спекулацијама. Рамон из Пењафора, са својом компилацијом Декретали и делом *Summa de poenitentia*, достигао је славу као канониста и моралиста. Упутства за инквизиторе Бернарда Гија и Николаса Ејмерика и преглед догми катара и валденга Монета из Кремоне, ојачали су католичко проповедање међу јеретичима. Винсент из Бувиса у свом делу *Speculum maius* дао је енциклопедијски рад са циљем да представља компендијум савременог знања. Јероним из Моравије написао је најважнији рад у 13. веку о литургијском певању. „*Catholicon*“ Јована Балбуса био је пионирски рад на етимолошком речнику латинског језика. Бернард Гиј, Птоломеј из Луке, Николас Трвет, Мартин из Тропауа и Антоније спадају и у ред историчара.

Доминикански манастири, подигнути у градовима, постали су центри организоване управе. Сваки самостан је даље делио своју територију и одређивао фратре који су систематски проповедали у сеоским парохијама засебних дистриката. У удаљеним областима „проповеднички домови“ градили су се да би фратри могли да остану дужи временски период, интензивно ширећи реч Јеванђеља.

Градили су простране цркве да би се прилагодили великим конгрегацијама. Држали су преко 250 проповеди годишње. Имали су велике библиотеке, сабране проповеди, писали проповедничке приручнике и користили компилације илустративног материјала. Осим проповеди на латинском користили су локалне језике. Подигла се опозиција секуларног свештенства. Пастори су оспоравали право просјачких редова да проповедају, исповедају и сахрањују. Настала свађа која је постојала током 13. века, делимично је ублажена када је Бонифације VIII 1300.г. забранио, мада не и

⁵⁵ Р. В. Поповић, Појмовник Црквене историје, 176.

⁵⁶ *The New Catholic Encyclopedia* I, 977.

укинуо, привилегије просјачких редова булом *Super cathedram*.⁵⁷

Брзи развој другог реда говори о доприносу развоју манастирског живота религиозних жена. Доминикански III ред био је резултат проповедања лаицима. Удружења основана у црквама реда омогућила су конгрегације за проповеднике и овековечиле плодове њихових проповеди. Године 1274. Григорије X, на почетку II концила у Лиону, обавезао је ред да проповеда оданост Светом имену. Из овог приповедања развиће се Заједница Светог имена.⁵⁸

Папа је налагао фратрима да реформишу манастире и дијецезе, да управљају женским манастирима, служе као управници Свете палате, папини покајници, проповедници крсташког рата, да окупљају крсташку војску и врше дипломатске мисије. Доминиканци су редовно, мада не једини, чинили особље инквизиције, за шта су били погодни због своје обуке. Ред је дао двојицу папа, 28 кардинала и стотине бискупа пре 1500. године. Краљеве Француске, Енглеске, Шпаније и Португала, као и многе принчеве, често су исповедали доминиканци.⁵⁹

Историја Другог реда доминиканских калуђерица почиње 1206. године, када је Доминик уобличио прва начела живота. Хумберт из Романсе оформио је нови текст 1259, који је неизмењен важио до 1930. године. Калуђерице су водиле манастирски живот налик оцима. У почетку је најмање шест фратара пребивало у сваком манастиру да би надгледао световну и духовну активност калуђерица. Када је постало немогуће наставити ову помоћ, постигнут је компромис 1267. године. Ред је задржао јурисдикцију над калуђерицама и њиховим духовним усмеравањем, али се одрекао одговорности за њихове световне послове.

Трећи ред је подељен на секуларни Трећи ред лаика, који живе у свету следећи доминикански дух, и конвентуални Трећи ред браће и сестара који под заветом живе живот у заједници. Први се развио из покајничких братстава раног 13. века. Године 1285. главни генерал Мунио из Заморе одобрио је правило оним братствима која су дошла под доминиканско усмеравање. Конвентуални Трећи ред развио се од горе поменутих братстава, када су усвојила живот у заједници, са или без завета.⁶⁰ Терцијари су се називали *fratres et sorores poenitentes S. Dominici*, или организација световњака за борбу против јеретика. Носе и име Ритери Исуса Христа (*Milites Jesu Christi*). Од 1261. године постоје Ритери Блажене Марије – Велики ритери. Све ове редове чине световњаци који су се одрекли света и клирици који живе по манастирима по правилима Св. Августина. Узимали су и обавезу да оружјем штите и бране Цркву. Ратнички карактер терцијара се изгубио, а они постају религиозна заједница световњака по начелима општежића.⁶¹

⁵⁷ Bullarium Franciscanum IV, ed. U. Huntemann, J.M. Po y Marti, pp.498–500.

⁵⁸ The New Catholic Encyclopedia, volume I, Washington 1967, 978; Documents Illustrative of the History of the Church III, ed. B:J: Kidd,178–186.

⁵⁹ The New Catholic Encyclopedia, volume I, 978.

⁶⁰ Исто, 982.

⁶¹ Р. В. Поповић, Појмовник Црквене историје,177–178.

ИНТЕЛЕКТУАЛНИ РАД ФРАТАРА

После првог периода интензивног верског ентузијазма који је обележио почетке фрањевачког и доминиканског реда уследио је период од отприлике једног века у којем су просјачки редови дали Европи већину њених мислилаца и научника.⁶² Успон фратора догодио се истовремено са великом интелектуалном активношћу, која је почела кад је западни свет поново открио философска дела Аристотела. Помирење Аристотела са хришћанском теологијом било је дело доминиканаца.

Доминиканци су од почетка били учени ред, њихове прве школе у Италији, Франуској и Енглеској основане су на местима учења, у универзитетским градовима. Јакобински манастир у Паризу био је интелектуални центар реда. Свака провинција имала је право да шаље студенте у Париз. Међутим, париски центар био је дубоко у дуговима у 13. веку и захваљујући томе се објашњава успон Оксфордског универзитета.

Двојици највећих мислилаца доминиканског реда били су Алберт Велики и Тома Аквински. Алберт (око 1200–1280) је припадао племенитој швапској породици и ушао је у ред око 1223, предавао у доминиканској школи од 1228. до 1245.г. Постао је заменик професора у Паризу 1245–46. Каснији део свог живота (осим неких осам година које је провео у администрацији провинције Немачке и као бискуп Ратисбона), провео је предајући, пишући и проповедајући у Келну. Био је најученији човек свог доба и његово знање обухватало је природне науке у којима је извршио независна истраживања. Његов главни циљ био је „да учини Аристотела разумљивим за Латине“. Писао је парафразе и коментаре о свим Аристотеловим делима, али је често унапређивао и бранио противуречне ставове и није успео да створи кохерентан философски систем. Ово ће учинити својим делом његов ученик Тома Аквински.⁶³

Тома, син грофа од Аквина, рођен је око 1225.г. и похађао је универзитет Фридриха II у Напуљу, где се придружио доминиканском реду 1244.г. Студирао је код Алберта у Паризу и Келну од 1245. до 1252, када су га позвали у Париз да предаје теологију. Око 1260. постао је професор школе на папском двору и опет предавао у Паризу од 1268. до 1272.г. Умро је 1274. у четрдесет и деветој години. Није имао широки опсег интересовања који је одликовао Алберта, али је био далеко изнад њега у јасноћи размишљања. Савременици су га сматрали иноватором: фундаментална промена коју је увео у схоластичку философију била је одбрана првенства интелекта над вољом, истинског (истинитог) над добрим, у супротности са дотада прихваћеним августицистичким доктринама. Вероватно је више него било који мислилац пре или после њега дошао ближе успостављању склада између разума и религије и помирења супарничких тврдњи философије и теологије.⁶⁴

⁶² The Cambridge Medieval History, Volume VI, 741.

⁶³ R. Nešković, Srednjovekovna filozofija, 440–442, B. Telebaković, Srednjovekovna filozofija, 223–227.

⁶⁴ B. Telebaković, Srednjovekovna filozofija, 227–231, R. Nešković, Srednjovekovna filozofija, 442–478.

Свети Тома је у делу *Summa Theologica* изнео своје мишљење о опхођењу према јеретичима и на питање да ли јеретика треба толерисати, он одговара: „...Што се тиче јеретика, морају се имати у виду две ствари, једна на њиховој страни, друга на страни Цркве. На њиховој страни је грех, због кога заслужују не само да буду одвојени од Цркве екскомуникацијом, већ такође да смрћу буду уклоњени са света. Јер, много је тежа ствар искварити веру која оживљава душу него фалсификовати новац који подржава привремени живот. Стога, ако се фалсификатори новца и други злочинци осуђују на смрт од секуларне власти, има много више разлога да се јеретици, чим су осуђени за јерес, не само екскомуницирају, већ и усмрте.

На страни Цркве, међутим, стоји милосрђе које гледа на преобраћење залуталог, али после првог и другог саветовања, Апостол наређује: после тога, ако је још увек тврдоглав, Црква, више се не надајући његовом преобраћењу, гледа на спасавање других екскомуницирајући га и одвајајући га од Цркве, и, штавише, предаје га секуларном трибуналу да смрћу буде избрисан са света.⁶⁵

Поводом питања да ли Црква треба да прихвати оне који се одврате од јереси, Св. Тома износи следеће: „...Црква прима на покајање оне који се по први пут врате из јереси...уколико се испостави да је њихово преобраћење искрено...али кад поново падну у јерес, након што су били прихваћени, то изгледа доказује да нису утврђени у вери, стога, када се поново врате, примају се на покајање, али нису ослобођени бола смрти.“⁶⁶ Ове речи Св. Томе Аквинског најбоље сведоче о томе како се поимала вера у његово време – била је важнија од телесног живота и највеће добро на земљи. Као такву, требало ју је одбранити и сачувати по сваку цену.

Још за време живота био је признат као ауторитет у школама и доминикански свеопшти састанак из 1286. наредио је свим братима да шире и бране његову доктрину и увео је суспензију за сваког предавача који је чинио супротно. Ово није охрабрило интелектуалну слободу. Браћа проповедници били су уважавани због учености, а не оригиналности. До средине 13. века произвели су велики број заједничких дела у чијој су припреми учествовале групе братара-сарадника. Главна од њих били су ревизија текста Вулгате, Библијска усаглашавања и велика енциклопедија, *Sresulum maius*, коју је издао Винсент из Бувиса.

Доминиканац мајстор Екхарт (око 1260–1328) школовао се у Паризу, Стразбуру и Келну. Многа његова учења папа је прогласио кривоверним и чак га изопштио. Познавајући систематику науке, преко снаге интелекта доспео је до још веће снаге душе. Бог је за њега тако високо да се више не може описати апстракцијама, већ га осећа само у једноставном непосредном додиру са свим стварима које су вечне. Право спасење за човека је рођење Бога у души. Овакве ставове Екхарт је исказао у свом делу *Opus tripartitum* на латинском језику, немачким списима *Говори разликовања* и

⁶⁵ Documents Illustrative of the History of the Church III, 175–176.

⁶⁶ Исто, 177.

Књижица Божје утехе, те у својим проповедима. Проповеди су важна литература, документ живог немачког језика за широке масе, значајан за религиозну мисао и осећања.⁶⁷

Свети Фрања се супротстављао силама које би фрањевце учиниле редом научника. По њему, учење би било деструктивно по једноставност и сиромаштво фратара и једини његов уступак новом покрету била је нека врста овлашћења које је дао Антонију из Падове да предаје о теологији. Исти став преузели су његови непосредни ученици, као Жил, коме је Париз изгледао као Јерусалим који је уништио пророке.⁶⁸ Развој је ипак био неизбежан и брз. Било је неопходно да учитељи и проповедници преузму улогу у интелектуалном животу времена. Пример доминиканаца, смештање фрањеваца у универзитетске градове, улазак учених људи у ред, политика Елијаса као генерала и стално подстицање папства помогли су убрзању промена. Два одлучујућа догађаја у интелектуалној историји реда догодила су се 1231. године.⁶⁹ Александар из Хејлса ушао је у ред у Паризу. Роберт Гростест постаје предавач фрањевцима Оксфорда.

Прва париска школа Мале браће била је у Сен Денију и није била у директној вези са универзитетом. Повећање броја чланова и долазак студената и професора, попут великог теолога Хајма из Фавершама 1223, довео је фрањевце до предворја универзитета. Важност доласка Александра из Хејлса у ред била је двострука – он је био можда најугледнији професор у Паризу и у исто време предавао је теологију. Пошто је наставио своја предавања у фрањевачком манастиру, фрањевачка школа је постала једна од јавних школа универзитета.

Слава Александра из Хејлса лежи на његовом делу *Summa*, које је, засновано на Сентенцама Петра Ломбарда, било први покушај да се на вишем нивоу у хришћанску теологију угради Аристотелова философија. Дело је било незавршено у време његове смрти (1245) и ускоро су га наставили радови каснијих теолога, који су градили на темељима које је он поставио.

Гростеста, несумњиво најутицајнијег човека на Окфорду и вероватно највећег научника свог времена, позвао је Ангелус, управник провинције Енглеске, да предаје фрањевцима на Окфорду.⁷⁰ Он је подржавао покрет у реду који је ишао у корист учења. Имао је широк утицај на фрањевачко учење и постао оснивач нове школе мисли, чији су главни представници били Адам Марш и Роџер Бејкон.⁷¹

Одлике ове школе биле су независност просуђивања, употреба експерименталне методе, студије математике и физике, језика и текста Светог писма у духу Сентенца. Роџер Бејкон је зависност од ауторитета тежио да замени знањем из прве руке,

⁶⁷ М. Križman, *Njemačka literatura u kasnom srednjem vijeku*, *Njemačka književnost I*, Sarajevo–Beograd 1979, 88.

⁶⁸ *Cambridge Medieval History*, volume VI, 743.

⁶⁹ Исто, 744.

⁷⁰ Исто, 744.

⁷¹ В. Telebaković, *Srednjovekovna filozofija*, 207–210.

које потиче из директног посматрања и експеримента. Нарочито инсистира на овоме у две области знања – граматички (која укључује студије језика и критике текста) и физици. У циљу да се схвати Свето писмо било је неопходно темељно знање хебрејског и грчког, па је Бејкон сам компиловао граматике ова два језика. Сматрао је математику основом физике. Његова је теорија да су све природне појаве резултат сила које делују на материју и да сила подлеже математичком закону. Следи да је метод истраживања у природној философији у основи дедуктиван. Сматрао је да је неопходна експериментална наука, краљица свих наука, која је у суштини више метод.⁷²

Идеје Бејкона, потекле од Гростеста су се предавале генерацијама студената у фрањевачкој школи у Оксфорду. Оксфорд је обезбеђивао учитеље за фрањевачке школе широм Енглеске, у Француској, Немачкој и Италији. Традиције Гростеста-Бејкона могу се пратити у 14. веку, али покушај да се недостатак схоластицизма ублажи проширењем основе знања у суштини је пропао. Са друге стране, оксфордска фрањевачка школа је наставила да рађа нове идеје. У различитости погледа Роџера Бејкона, Дунс Скота и Вилгема Окама лежи доказ постојања духа слободе. Ниједан професор у фрањевачком реду није стекао интелектуалну превласт попут Томе Аквинског код доминиканаца.⁷³

Јован Фиданца, који је под именом Бонавентура постао старешина фрањевачког реда, кардинал, светац и Doctor Seraphicus, угледао је светлост дана у тосканском селу Багнореа. Вероватно 1238. године, када је имао седамнаест година, придружио се фрањевачком реду. Четири године касније послали су га у Париз, где је студирао код Александра из Хејлса. Године 1248. добио је дозволу да јавно предаје, и од тада се у Паризу посветио подучавању и писању до 1257. Тада, тек што му је универзитет доделио титулу *magister*, одабран је за старешину свог реда, у тридесет и седмој години. Највећи део његових списа настао је пре него што га је терет вођства одвучао од студија. Годину дана пре своје смрти проглашен је за кардинала 1273. године. Тома Аквински и Бонавентура предавали су у исто време на Теолошком факултету у Паризу и заједно наступали у академском сукобу између редова и секуле. Алберт и Бонавентура су се такође морали познавати. Бонавентура исказује доста дванаестовековних утицаја у својим размишљањима.⁷⁴

Позната дела Бонавентуре су „Коментар о изрекама“ и кратак спис *Itinerarium mentis ad Deum*. У њему говори о лествицама, којима се успињемо ка Богу. Као теолог, Бонавентура је по потреби користио философију. Сматрао је да онај који користи само философију, а не ослања се на Откровење, пада у заблуду. Био је главни заступник августицизма у 13. веку, због тога што је, слично Августину, имао интересовање за човеков укупан живот и однос према Богу. Расправљао је о анђелима и њиховој разлици у односу на људске душе, заробљене у телима. Кретао се у оквирима црквене догме и борио се против идеја који су могле да их наруше.⁷⁵

⁷² Исто, 219–223, R. Nešković, *Srednjovekovna filozofija*, 496–497.

⁷³ *Cambridge Medieval History*, volume VI, 745.

⁷⁴ Н. О. Taylor, *Medieval Mind II*, 432–433.

⁷⁵ В. Telebaković, *Srednjovekovna filozofija*, 217.

Према Бонавентури, свет је пун симбола и аналогија које подсећају на Творца. Испитивањем стварности открива се Божја мудрост. Сматра се да је интересовање Бонавентуре и његових следбеника за природу утицало на напредак природних наука.

Џон Пекам (1225–1292) ширио је Бонавентурине идеје у Енглеској. У Паризу је предавао Готје Бришки (†1307). Фрањевачки генерал и кардинал, Матеј од Акваспарте (1240–1302), оштро је нападао све који су одступали од Бонавентуриног учења и покушао да га и даље развије. Познати фрањевци у Енглеској били су Роџер Мерстон и Ричард од Мидлтона, „*Doctor solidus*“ (истински учитељ). Касније је Дунс Скот настојао да у фрањевачки ред унесе нова схватања. Од фрањеваца треба споменути и Петра Јована Оливија и Виљема из Вера, учитеља Дунса Скота.⁷⁶

Велико достигнуће 13. века на интелектуалном пољу било је остварење синтезе разума и вере, философије и теологије. Људи попут Св. Бонавентуре, Хенрика од Гана и Дунс Скота били су оригинални мислиоци, који су радили унутар заједничког оквира идеалне синтезе и хармоније између теологије и философије. Били су спекулативни теолози, веровали су у могућност формирања природне теологије. Такође су били реалисти, сматрали да ум може достићи објективно сазнање суштина.⁷⁷

ОДНОС ФРАТАРА И УНИВЕРЗИТЕТА

Мала браћа су још пре смрти Фрање Асишког основала своје заједнице у неким француским градовима. Године 1221. Браћа проповедници основала су у улици Св. Јакова у Паризу (по којој су добили надимак јакобинци) свој манастир, расадник теолога. Просјачка браћа имали су подршку кнежева и папа. Луј IX је живео окружен фрањевцима и доминиканцима, спроводио је у дело њихов идеал аскетизма, а неке од њих учинио епископима.⁷⁸

На универзитетима фратри су дошли у додир и често у сукоб са строго организованом корпорацијом. Године 1231. два предавача теологије Јован од Сен Жила и Александар из Хејлса ушли су у доминикански и фрањевачки ред и наставили као фратри курсеве предавања која су држали као представници секуле. Тако су доминиканци имали две јавне школе, а фрањевци једну. Потоњи су ускоро отворили своју другу школу и изгледало је да ће их бити још. Године 1250. папа је дефинитивно наредио канцелару да повери дозволу за предавање оноликом броју верника колико их сматра способним.⁷⁹ Универзитет је губио контролу издавања професорских дозвола фратрима.⁸⁰

---

⁷⁶ Исто, 217.

⁷⁷ F. Koplston, *Istorija filozofije III, Kasni srednji vek i renesansna filozofija*, Beograd 1994, 7–8.

⁷⁸ Е. Пероа, Р. Дусе, А. Латреј, *Историја Француске I*, Београд 1961, 184–185.

⁷⁹ Denifle-Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis I*, No. 191, p.219.

⁸⁰ R.W. Southern, *Western Society and the Church in the Middle Ages*, 296–297.

Фратри су били најпопуларнији предавачи, сале су биле препуне студената. Александар IV ватрено је подржавао фратре и у були *Quasi lignum vitae* (1255) одбранио је право канцелара да издаје дозволе било коме ко је одговарао и наредио да их универзитет прими у своје удружење и да им привилегије.⁸¹

Није било теолошког факултета у Болоњи, а у Тулузу предавање теологије било је у потпуности у рукама доминиканаца. Током 13. века, за владавине Јована и Хенрија III, у Енглеској су се одиграле две велике друштвене и интелектуалне промене. Уздижу се универзитети у Оксфорду и Кембриџу и појављују се фратри. Били су огранци покрета који су настали на континенту, у Италији, Шпанији и Француској.

Први фрањевачки фратри у Енглеској били су обраћеници из класе центрије. Дали су велики допринос верској обнови међу сиромашнима, који се у многоме може поредити са пуританским, методистичким и покретом Армије спаса у каснијим временима.⁸² Фратри у Енглеској у прво време нису увек били добродошли. У Доверу су били затварани као „скитнице“ и „слабоумници“, познате „маргиналне скупине“ у Енглеској 12. и 13. века. У Оксфорду су их мешали са глумцима „мутавцима“ и протеривали. Било им је тешко да одбију куће које су им многи наметали, као нпр. Хенри III у Ридингу и градски одборници у Саутхемпτονу. Средином владавине Едварда I било је стотину кућа у рукама фратара. Увек су биле у градовима, где су имали да пренесу нарочиту поруку.⁸³

Трећа деценија 13. века је време када се доминиканци и фрањевци појављују и у Угарској. Већ 1221, основан је доминикански самостан у Ђеру, где је живео и деловао Павле Мађар, професор теологије на Болоњском универзитету. Успостављена је ускоро посебна угарска доминиканска провинција. Њој ће крајем 13. века бити подређени самостани у Далмацији, Зети и Албанији. Доминиканцима из Угарске поверена је борба против богумила у Босни, духовна брига о Албанији, покрштавање Кумана у Влашкој низији, а ради тога је постојала мисијска бискупија у Милкову.⁸⁴

Фрањевце је Бела IV почео да фаворизује пред крај живота. Појавили су се у Угарској 1229. године, а прве манастире имали су у Стоном Београду и Острогону. По популарности су брзо превазишли доминиканце, а основана је и угарска фрањевачка провинција. Мала браћа су преузела доминиканске мисије у Босни и Влашкој. Бела IV, краљица Марија и њихов млађи син Бела сахрањени су у цркви фрањеваца у Острогону. Фрањевачки ред је свој процват доживео под владавином угарских Анжујаца.

⁸¹ Исто, 298. *Cth. Univ. Paris*, No. 247, pp. 279–85.

⁸² G. M. Travelyan, *A Shortened History of England*, Harmondsworth 1980, 159–160.

⁸³ Е. Бригз, *Друштвена историја Енглеске*, Београд 2001, 93–94.

⁸⁴ П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 71.

ФРАТРИ И СЕКУЛАРНО СВЕШТЕНСТВО

Односи фратара и секуларног свештенства и дијецезалне организације отварају шира питања. Григорије IX је 1231. изузео доминикански и фрањевачки ред из епископске визитације и јурисдикције, обезбедивши им пуно право на самоуправу. Контрoверзе су настале око права фратара да проповедају, исповедају, примају понуде и завештања и сахрањују у својим црквама особе које нису припадале њиховом реду. Последња наведена привилегија је одобрена доминиканцима 1227, а фрањевцима 1250. године.

Политика папства између 1250. и 1300. године показала је колебање. Године 1300. Бонифације VIII је издао булу *Super cathedram*, која је остала закон Цркве у остатку средњег века.⁸⁵ Була је одредила следеће:

1) Фратри треба да имају пуно право проповедања свештенству и народу у својим црквама и на јавним местима, осим у одређено време. У парохијским црквама могу да проповедају само по позиву парохијског свештеника или наредби бискупа;

2) Могу да бирају међу својим члановима погодне особе да исповедају и износе исповести бискупима дијецезе, који треба да их одобре – пошто је број исповести регулисан потребама становништва;

3) Треба да имају право сахрањивања у својим црквама оних особа које то траже;

4) Треба да предају парохијском свештенику четвртину својих понуда и завештања.

Нека мања питања остављена су без одлуке, али, у целини узев, була је омогућила споразум који је био успешан у пракси.⁸⁶

ФРАТРИ КАО ИСПОВЕДНИЦИ И ПРОПОВЕДНИЦИ

Латерански концил из 1215.г. увео је обавезну исповест барем једанпут годишње. Парохијски свештеници у већем делу Европе нису ни морално ни интелектуално били спремни за задатак који је био пред њима. Многе приручнике за обуку исповедника у 13. веку издали су или сами фратри или бискупи који су били у блиском додиру са њима. Папе и краљеви су за исповеднике такође имали фратре. Од средине 13.

---

⁸⁵ The Cambridge Medieval History, vol. VI, 748.

⁸⁶ Исто, 749; Documents Illustrative of the History of the Church, vol. III, ed. B:J: Kidd, 181–186.; Bullarium Franciscanum IV, pp. 498–500.

века надаље почињу гласне и упорне жалбе на деморалишући утицај фратара-исповедника. Они су уништили ауторитет парохијског свештеника и давали опрост под благим условима за било који, чак и озбиљан прекршај.

Фратри су издали многе књиге о обучавању проповедника, попут детаљног и просветљујућег дела Хумберта из Романсе. Још бројније биле су колекције бележака за проповеди, са илустративним анегдотама или примерима с циљем да привуку пажњу и утичу на морал. Фратри су користили свој утицај као исповедници и проповедници не само да би себи обезбедили повластице, већ и да би унапредили дела од опште користи. Фрањевци су основали болницу за губаве у Либеку око 1258.г, болницу за сирочад у Венецији око 1335, и *Monti di Pieta* у многим италијанским градовима у касном 15. веку.

МИСИЈЕ ФРАТАРА

Фрањевци и доминиканци били су активни мисионари у земљама изван Римске цркве. Обраћење Сарацена био је један од циљева Св. Фрање. Први фрањевци који су се добровољно одазвали овој опасној служби вероватно су више били инспирисани жељом за мучеништвом него надом да ће преобратити душе. Прича о петорици мученика у Мароку 1220. г. (која је подстакла Антонија из Падове да се прикључи фрањевцима) била је једна од најпопуларнијих легенди реда. Доминиканци, који су се прикључили нешто касније, усвојили су разумније методе. Око 1250. године Рајмон из Пењафора је основао школе за студије хебрејског и арапског у којима су се мисионари могли обучавати и пре краја века Рајмонд Лул основао је сличну школу у име фрањеваца. У муслиманским земљама фратри су имали дуг низ мученика, али мало успешних преобраћења. Узрок неуспеху изгледа да није био недостатак интелигенције или недовољна припрема. Итинераре ирског фрањевца, Симона Симеониса, показује да је писац поседовао значајно познавање Корана.⁸⁷

У Пруској и Литванији фратри су дошли у сукоб са политичким циљевима витезова тевтонског реда, који су се супротстављали хришћанизацији својих словенских поданика. Далеки исток нудио је плодносније поље за делатност. Монголска сила претила је Европи 1240. г. и Григорије IX наредио је да фратри проповедају крсташки рат против варвара. Крсташки рат је ускоро уступио место мисијама, које су имале двоструки циљ, да преобрате невернике и створе савез између хришћанства и Монгола против ислама. Фрањевци, Јован де Плано Карпини, Италијан, кога је Иноћентије IV послао 1245, и Виљем из Рубрука, Фламанец, кога је послао Луј IX 1253, посетили су двор Великог кана на Каракоруму и дали западном свету његова прва знања о Монголском царству. Док италијански фратар даје детаљнији опис понашања, обичаја и историје Монгола, дело Рубрука показује моћ посматрања, увид у

⁸⁷ S. Neill, *A History of Christian Missions*, London 1987, 114–117.8

принципе филологије, етнологије и интересовање за непознатим облицима живота, који су били нови за средњи век. Њихова путовања била су почетак фрањевачке мисије у Кини, која је трајала барем до збацивања Монгола 1368. године. На челу мисионара био је Јован из Монте Корвина (у Апулији) који је радио на Далеком истоку од 1289. до 1328. године. Био је надбискуп Пекинга и оснивач извесног броја бискупија и манастира у Кини. Превео је на њихов језик Нови завет и Псалтир. Међу фра-трима који су му се прикључили био је Одорик из Порденонеа, који је оставио опис својих путовања. Изгледа да су фрањевачки мисионари усвојили начин живота народа међу којима су радили.⁸⁸

Доминиканци нису били ништа мање активни. На почетку 14. века, источни мисионари су се организовали у самоуправну заједницу, познату као *Peregrinantium propter Christum*.⁸⁹ Ово није, као што постоји опште мишљење, заједничко друштво доминиканаца и фрањеваца. Има мало трага редовне сарадње између редова на пољу мисија, мада изгледа да су њихови односи били пријатељски. Јован XXII им је 1318. доделио различите сфере утицаја, одређујући Јужну Азију (са Великом Јерменијом, Персијом и Индијом) доминиканским бискупима, а Северну Азију фрањевцима. Фрањевачке мисије су наставиле да делују у доминиканској сфери, а доминиканске у фрањевачкој. Доминиканци су оставили трајније резултате међу јерменским шизматичима. Прекид мисионарског рада у другом делу 14. века настао је делом због политичких и верских покрета у Азији (пад Монгола и успон Османског царства), делом појавом Црне смрти која је дезорганизовала мисије на Истоку и спречила долазак нових мисионара са Запада.

ПРОСЈАЧКИ РЕДОВИ И УМЕТНОСТ

Појавило се пажљиво посматрање природе, које је утицало на укус. Бернар из Клервоа је мистици страха супротставио мистику љубави, „чудновату мешавину и прожимање просветљене душе и врховне светлости“. Чиста светлост, која „не улива страх, већ радост, не подстиче немирну радозналост, већ је смирује, чула не замара, већ их оспокојава“,⁹⁰ потиснула је и заменила језиве слике романичке пластике.⁹¹

Према Св. Фрањи, животиње, дрвеће, сунце и све у природи део је великог Божјег универзума; они су браћа које треба волети и поштовати. Постепено је дошло до промене тачке гледишта – са средњовековног идеала према којем се треба усредсредити на живот који долази, за који је овај само припрема, прешло се на остварење

⁸⁸ Исто, 100–110; занимљиво сведочанство о деловању Јована из Монте Корвина је његово писмо 8. јануара 1305. г. старешини реда, чији се енглески превод налази у *Documents Illustrative of the History of the Church III*, 161–163.

⁸⁹ S. Neill, *A History of Christian Missions*, 100.

⁹⁰ *Super cantica canticorum XXIII* 16.

⁹¹ Р. Асунто, Теорија о лепом у средњем веку, Београд 1975, 93094.

вредности садашњег живота, због лепоте коју треба видети и легитимног уживања у природи. Такво остварење окренуло је очи људи да посматрају природу, што се развило у раној готици и достигло врхунац у индивидуализму и секуларизацији ренесансе.⁹²

Кардинали су просјачким редовима пружили заштиту, с циљем да их ставе под своју контролу и подстицали их да граде манастире и тамо се настане. Они су на то пристали, али нису изневерили свој завет на сиромаштво. Градили су цркве по предграђима, а настале су да би се у њима проповедало. То су биле једноставне хале са слободним унутрашњим простором, без препрека између проповедника и верника. Цркве нису биле украшене скулптурама. Просјачки редови употребљавали су слику, вечито пропагандно средство за народне масе.

Да би појачали дејство својих речи, проповедници су осетили потребу да поређају пред очима оних којима су се обраћали представе које илуструју драму Јеванђеља или сцене из живота Светог Фрање, који се поистоветио са Христом. Проповедници су се служили сликаном декорацијом храма, пошто је та уметност била лакше разумљива и јефтинија. Сlike су у извесном смислу допуњавале проповеди представника просјачких редова и омогућавале лакши непосредни дијалог верника са Христом.⁹³

Према Св. Томи, за лепоту су потребне три ствари: интегритет или савршеност, прикладна сразмерност или склад и јасноћа. За предмет који садржи све троје може се рећи да је леп. Св. Тома истиче естетички идеал који се заснива на јасноћи, равнотежи и реду. За Тому нису лепо живи и драматични облици, већ уређени, смирујући, слично схватању Св. Бернара.⁹⁴

Свети Бонавентура сматра да свака лепота извире из светлости, која је нетелесна, у себи се умножава и представља суштинску форму. Племенитост тела мери се према већем или мањем учешћу у њој. Лепота која је садржана у светлости одуховљава чула, али их никад не засићује. Доживљавање лепог се карактерише непресушношћу жудње која сама из себе расте и никад не засићује. Осећање лепоте је врста увођења у љубав Божју, која лежи у основу фрањевачке мистике.

Свети Тома и Бонавентура су теоретичари идеала лепоте и уметности које су заступали италијански доминиканци и фрањевци. Ови редови у Италији су имали тенденцију да готичку архитектуру упросте, љубав за оно што је природи блиско и за континуитет у сликарству и вајарству. Италијански фрањевци и доминиканци имали су заједничке естетичке наклоности са грађанством, у чијој средини су живели и вршили своју апостолску и проповедничку мисију. Ставови Св. Томе и Бонавентуре јављају се нешто измењени код фирентинских писаца 14. века.⁹⁵

⁹² Н. Gardner, *Art Through the Ages I*, Washington 1944, 306.

⁹³ Ž. Dibi, *Umetnost i društvo u srednjem veku*, Beograd 2001, 71–72.

⁹⁴ Р. Асунто, *Теорија о лепом у средњем веку*, 103–104.

⁹⁵ Исто, 106–109.

СХВАТАЊА О ГРЕХУ

Свети Тома Аквински је заслужан за најведрије и најшире размишљање о греху у средњем веку. Оно заузима знатан део његове Суме теологије. Истој теми посвећена је његова расправа *De Malo*. Оживљава философски појам греха који сваки човек може да разради, без прибегавања Богу. Воља жели само добро, стварно или привидно, грех је противан правилима разума.⁹⁶ Теологија греху открива ширу димензију, јер се он супротставља вечном закону, првој и главној мери људског делања. Св. Тома је наведен да прихвати дефиницију Св. Августина. Она обухвата и нехотичне грехове. Нехотична грешка је негација повезана са рђавом афирмацијом. Питање о нехотичном греху обележило је до данас свест западног човека. По Св. Томи, сваки рђав поступак гори је од порока, јер је овај само склоност рђавом делу, док је грех прелаз из виртуелног у чињенично стање. Грех надмашује навику у добру као и у злу. Он потамњује душу која га је починила, па ова губи сјај и престаје да буде бистра. Представља пркошење Богу – „Сви грехови су уперени против Бога“.⁹⁷

Проповеди и иконографија често су и даље мешале грех и порок. Специјалисти за моралну теологију су покушавали да категоризују грехове. Постоје две велике целине – списак смртних грехова и супротност између смртних и лаких грехова. У доба Св. Томе Аквинског, а посебно захваљујући њему, коначно је утврђено седам смртних грехова. Размишљао је о казни као последици греха. У Суми теологије пише да све што се буни против поретка ствари, треба да очекује казну од руке господара тога поретка. Људска природа је на првом месту потчињена свом властитом разуму, затим онима који споља управљају духовним и световним, у држави или у породици, и, најзад, онеме који управља свемиром. Грех ремети сваки од ова три поретка, па грешнику следи трострука казна – од њега самог (кајање), од људи и од Бога.⁹⁸ Казна за грех није поправљање (које проистиче из испаштања), већ узвраћање за грешку. Представља победу реда поремећеног нередом. Божја правда налаже кажњавање греха, пошто је овај за грешни живот исто што и заслуга за честити живот. По Св. Томи, сваки вољни чин нужно је усмерен ка неком крајњем циљу. Лака кривица није посвећена неком рђавом крајњем циљу (иначе би била смртна), али се и не своди на неки добар циљ (јер онда не би ни било греха). Лаки грех пролази поред закона, али га заиста не оспорава, док је смртни грех потпуно усмерен против закона. Он је потпуни, док је онај први непотпуни грех.⁹⁹ Разликовање смртног и лаког греха добило је своју важност са IV Латеранским концилом (1215), по коме је постало обавезно исповедање свих смртних грехова.¹⁰⁰

⁹⁶ *The Summa Theologica of Saint Thomas Aquinas*, vol. II, Great Books of the Western World 20, Chicago 1952, Part I of the Second Part, Question 71, Article 2.

⁹⁷ Исто, Q. 71, Art. 3; Ž. Delimo, *Greh i strah I*, Novi Sad 1986, 287–288.

⁹⁸ *Summa Theologica*, vol. II, Part I of the Second Part, Q. 87, Art. 1.

⁹⁹ Исто, Q. 72–73.

¹⁰⁰ Ž. Delimo, *Greh i strah I*, 290–293.

После двадесет и прве одлуке IV Латеранског концила, почео је изузетан развој књижевности која се односи на грех. Дела посвећена греховима делиће се на две категорије. Настале су бројне „суме исповедника“ и „приручници за исповедање“. „Суме исповедника“ представљају дебеле томове правно-моралних расправа које су требале да омогуће доношење тачног суда о чиновима признатим на исповести, и да се пропише одговарајуће задовољење и лек за спречавање исте кривице. „Приручници за исповедање“ су сажети и zgodни за руковање, дају свештеницима и покајницима неопходна упутства за добру исповест, која треба да доведе до признања сваког озбиљног греха.

Модел „суме исповедника“ створио је између 1220. и 1240. године каталонски доминиканац Рамон из Пењафора, чија је *Summa de casibus poenitentiae* доживела велики успех. Већ од 13. века настају њене скраћене верзије. Његов пример следило је више фрањеваца и доминиканаца. Почетак 13. века је важан прелом у историји хришћанства, јер су се у размаку од шест година (1210–1215) поклопили стварање фрањевачког и доминиканског реда и IV Латерански концил. „Казуистичке суме“ постају међународни производ – писане су у Шпанији, Немачкој, Француској, Италији. До краја 13. века настале су *Summa confessorum* (око 1290) Јована из Фрајбурга и *Suma de poenitentia* (1295–1302) фрањевца Јован из Ерфурта, коју је прерадио други фрањевац Диран из Шампање.¹⁰¹

У „приручницима за исповедање“ постоји израженија брига за пастирску мисију. Међу првима, посебно место припада Приручнику о греховима, англо-норманском делу, састављеном у другој половини 13. века. Треба истаћи Краљеву Суму проповедника Лорана, исповедника француског краља Филипа III Смелог, састављену око 1280. године на захтев самога суверена. „Приручнике за исповедање“ су такође често писали свештеници из просјачких редова, што је нови доказ њихове бригае да на себе преузму управљање християнизацијом.¹⁰²

ТЕОЛОГИЈА ЧИСТИЛИШТА

Чистилиште се на Западу образовало као простор и време између 3. и 12. века. Представља последицу развоја раног хришћанског веровања да постоји могућност искупљења неких грехова у извесним условима и после смрти. Прво се јавља у пракси, као молитва за мртве и дела у корист спаса покојника – молитве задушнице. Касније су теолози потражили темеље у списима.¹⁰³

Дефиниција места очишћења и времена тог чишћења убрзава се у другој половини 12. века. Париска теологија даје му назив и дефинише га између 1170. и 1180. у

¹⁰¹ Исто, 298–300.

¹⁰² Исто, 301–302.

¹⁰³ Ž. Le Gof, *Srednjovekovno imaginarno*, Novi Sad 1999, 96.

дијалогу Богородичине школе и монаха цистерцитских опатија источне и северне Француске. Први теолози чистилица су Петар Појац и Симон из Турнеа. Тринаести век је време учвршћења чистилица у западном хришћанству. Томе су допринеле у догматској равни писмо Иноћентија IV папском нунцију Еду из Шаторуа (1254), изјаве II Лионског концила (1274) у оквиру уједињавања Латинске и Грчке цркве. У теолошкој равни чистилице се учвршћује укључивањем у све велике теолошке системе од Гијома из Оверјеа и Александра из Хејлса до Св. Бонавентуре, Св. Алберта Великог и Св. Томе Аквинског. Време чистилица и његово посебно место дефинисано је у току великог преображаја Запада између 1150. и 1250. године.¹⁰⁴

Мисао да очишћење може почети на овом свету излаже у својој расправи намењеној проповедницима средином 13. века доминиканац Етјен Бурбонски, под утицајем Св. Августина. Тома Аквински је раскинуо повезаност између земаљског времена и времена чистилица. Не може бити заслуге после смрти, ни окајавања, да би се очистили греси постоје само казне. Време чистилица није време окајавања, већ време кажњавања.¹⁰⁵

Боравак на мукама чистилица може бити краћи или дужи и постоји неједнакост душа у чистилицу у погледу времена очишћења. Време у чистилицу зависи и од молитава живих, процењују се односи између масе и времена молитава, интензитета и трајања мука у чистилицу. Александар из Хејлса, један од првих великих учитеља Париског универзитета, предлаже теорију о сразмери времена у чистилицу у односу на земаљско време. Постоји однос, мада без заједничке мере, између земаљског и загробног времена.¹⁰⁶

Црква одређује систем чистилица и молитве да се његово време скрати. Главни доприноси су молитве, милостиња, службе Божје. Канонско право је традиционално сматрало да је за хришћанина пре надлежан свештени суд, али да после смрти зависи само до Божјег суда. Канонисти и теолози прве половине 13. века сматрају да душе у чистилицу зависе од заједничког суда Бога и Цркве. Према Св. Бонавентури, папи се признаје лично право одлуке у погледу примене опроштајница на душе у чистилицу. Тома Аквински у 13. веку каже да сваки хришћанин може помоћи неком покојнику да брже изађе из чистилица и да је заједница светаца прави темељ чистилица. Улогу у молитвама за покојнике има сродство и верске заједнице. Нарочито су на скраћивање времена у чистилицу утицале верске заједнице за које су покојници били везани. Тај вид солидарности после смрти јачао је верске редове, нарочито оне који су имали великог учешћа у настанку или ширењу овог веровања. Постоје сведочанства о томе – Цезарија из Гајстербаха, везана за цистерците и Жерара де Фраше, везана за Браћу проповеднике у *Vitae fratrum*.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Исто, 97.

¹⁰⁵ Исто, 98.

¹⁰⁶ Исто, 101–104.

¹⁰⁷ Исто, 104–107.

ЗАВРШНИ ОСВРТ

Фратри су јерес изазвали на мегдан по својим сопственим правилима, нудећи уверљиву правоверну алтернативу сиромаштву и проповедању катара и валденга. Својим позитивним деловањем привукли су велики део покрета апостолског сиромаштва. Није превише ако се каже да су они господарили црквеним животом 13. века и помогли да се за наредних 150 година одложе поделе и самообмане у западној Цркви, које су претиле већ почетком 13. века.

Просјачки редови били су изузетно значајан чинилац у оквиру западне Цркве. Вероватно њихов најзначајнији подухват током 13. века била је одбрана духовне и интелектуалне супрематије Цркве од напада јеретика и новог знања. Њихов основни задатак у борби против јереси било је вођење инквизиције. Фратри су имали водећу улогу и у прилагођавању учења Цркве новим знањима. У њиховој укупној делатности задивљују највише њихове мисије у далеке земље. Њихов свакодневни рад широм Западне Европе, мада мање упечатљив од посебних задатака које су обављали, био је такође значајан. Слушали су исповеди и држали проповеди. Чинили су једну велику, одлично организовану војску под непосредним заповедништвом папе. Фрањевци су имали задатак да раде са масама, сиротињом, а доминиканци, носиоци инквизиције, били су оријентисани на рад са племством коме су и сами припадали.

Већ у 13. веку фрањевци су били присталице уније Западне и Источне цркве и посебни папски изасланици у овом процесу. Истицали су сличност фрањевачке духовности и веровања Источне цркве и постали посредници приликом представљања доктрине Римске цркве византијским царевима. Према Св. Бонавентури, основи фрањевачке духовности су молитва и контемплација која води до мистичног спајања са Богом, стављају тежиште на мариологији и молитве Христу. Ови елементи, како је сматрао Св. Бонавентура, водили су приближавању фрањевачке духовности византијској.¹⁰⁸

¹⁰⁸ В. Живковић, Проповеднички редови у касносредњовековном Котору, ИЧ 50 (2003), 79.

MONASTIC ORDERS AND SPIRITUALITY IN THE WEST IN THE 12TH AND 13TH CENTURIES

Miroslav Popović,
Archive of Serbia

***Summary:** Friars challenged heresies offering orthodox alternative to the poverty and preaching of the cathars and waldensians. They attracted the larger part of the apostolic movement. The friars governed church life of the 13.th century and helped to postpone division in the Western Church for 150 years.*

Mendicant orders were one of the most important elements within the Western Church. Their most significant achievement during the 13. th century was defence of spiritual and intellectual supremacy of the Church from attacks of heresy and new knowledge. The friars had the leading role in adjustment of the church teachings to the new knowledge. Their basic task in the fight against heresies was the leadership of the Inquisition. Their missions in far-away countries were the most impressive. They made a large, well-organized army under the immediate command of Pope.

***Key words:** monasticism, monastic orders, spirituality, friars, franciscans, dominicans.*